

AZƏRBAYCANDA SAHİBKARLA ƏLAQƏDAR MƏLUMATLARIN QEYDİYYATA ALINDIĞI REYESTRİN* TÜRKİYƏ İLƏ MÜQAYİSƏLİ OLARAQ TƏHLİLİ

Mübariz YOLÇIYEV
(*Qafqaz Universitesi*)

GİRİŞ

Bazar iqtisadiyyatı prinsipini mənimsəyən ölkələrdə sahibkarlığın inkişafına müsbət təsir göstərən faktorların hüquqi baxımdan təhlil olması həmişə aktual olub. Belə faktorlardan biri də şübhəsiz ki, hər bir sahibkarla əlaqədar olan mühüm məlumatların aşkarlığının təmin olunmasıdır. Məsələn Türkiyə Respublikasına aid olan bir sahibkar ilə Azərbaycan Respublikasına aid olan başqa bir sahibkar aralarına ticarət müqaviləsi bağlamaq istədikləri vaxt birbirləri haqqındakı mühüm məlumatlarla tanış olmağı arzulayacaqlar. Əgər bu məlumatları onlar etimadlı bir mənbədən əldə edə bilsələr və əldə olunan məlumatlarla qane olsalar həmin ticarət müqaviləsini daha sürətlə bağlayacaqlar. Bu isə, ticarət həcmnin artmasına, başqa bir ifadə ilə sahibkarlığın inkişafına mühüm təsir göstərəcəkdir. Məhz bunun üçün sahibkarlarla əlaqədar olan mühüm məlumatların dövlətin nəzarəti və məsuliyyəti altında olan reyestrə (ticarət reyestrində) qeydiyyatata alınması və bu yolla aşkarlığın təmin olunması vacibdir.

Məqaləmizdə Azərbaycan Hüququnda sahibkarlarla əlaqədar olan mühüm məlumatların qeydiyyatata alındığı ticarət reyestri (hüquqi şəxslərin dövlət reyestri) Türkiyə hüququ ilə müqayisəli olaraq təhlil edilərək bu sahədə mövcud olan problemlərdən və həmin problemlərin həlli yollarında bəhs ediləcək və qeyd olunan sahənin təkmilləşdirilməsi üçün təkliflər irəli sürüləcəkdir. Mövzu tədqiq edilərkən təxminən bir əsrə yaxın tarixi keçmiş olan Türkiyə Ticarət Reyestrinə dair doktrinadakı fikirlər, məhkəmə təcrübəsi və qanunvericilik nəzərə alınacaqdır.

* Bu reyestr qanunvericilikdə “hüquqi şəxslərin dövlət reyestri” olaraq adlandırılıb. Sahibkarla əlaqədar məsələnin təhlil olunması səbəbilə məqalədə həmin reyestri ticarət “reyestri” olaraq adlandıracağıq.

1. Ticarət Reyestri Məfhumu

Qədimdən biri ölkələr iqtisadi baxımdan böyük əhəmiyyətə malik və üçüncü şəxsləri də maraqlandıran bəzi hüquqi münasibətlərin (məlumatların) aşkarlığını təmin etmək istəyiblər¹. Daşınmazlarda bu aşkarlıq daşınmaz əmlakın dövlət reyestri (AMM.m.178.1 və bax. Daşınmaz Əmlakın Dövlət Reyestri haqqında AR Qanununa), gəmilərdə gəmi reyestrləri (AR Ticarət Gəmiçiliyi Məcəlləsi m.26) ilə təmin olunduğu halda, sahibkarlar baxımından isə, ticarət reyestri ilə təmin olunur.

Ticarət reyestrinin ilk dəfə nə vaxt və harada tutulduğu dəqiq məlum olmadığı kimi, doktrinada orta əsirlərdə sahibkarlar ilə əlaqədar məlumatların palata (lonca) dəftərlərində və sərgi siyahılarında qeydiyyatına alındığı qeyd olunur². 1789-cu ildə meydana gələn Fransız inqilabından sonra Fransada palatalar və kooperativlər ləğv olunduğu kimi, bu qeydiyyatlarda artıq aparılmırdı. Amma buna baxmayaraq Almaniya bu sistemi daha da təkmilləşdirdi və sahibkarlar ilə əlaqədar məlumatları rəsmi qurumun, əsasən hakimin nəzarəti altında tutmağa davam etdi. Ayrıca Almaniya qeyd olunan dəftərləri şəxslər arasında hüquq meydana gətirmə funksiyasına malik olduğunu, yəni hüquq meydana gətirən rəsmi bir sənəd olduğunu da qəbul etdi. Almaniyada kəşf olunan bu sistemi birinci növbədə İsveçrə mənimsədi. 1-ci dünya müharibəsindən sonra isə qeyd olunan sistem Fransa tərəfindən qəbul olundu. Lakin Fransa Almaniyanın kəşf etdiyi sistemi olduğu kimi deyil deyişdirərək mənimsədi. Belə ki, Fransada, Almaniyada olduğu kimi ticarət reyestrinin hüquq meydana gətirmə funksiyası olduğu qəbul olunmadı. Bunun əvəzinə Fransa, ticarət reyestrinin rəsmi sübut olduğunu mənimsədi. Məhz bu səbəblə dünya praktikasında ticarət reyestri ilə əlaqədar iki sistem formalaşdı: Almaniya sistemi və Fransa sistemi. Almaniya sistemini İsveçrə, İtaliya, Avstriya, Türkiyə kimi ölkələr mənimsədiyi halda, Faransa sistemini İspaniya, bəzi cənubi Amerika dövlətləri qəbul etdi. İngiltərə və ABŞ-da vahid bir ticarət reyestri mövcud deyil, bunun əvəzinə müxtəlif məsələlər üçün hazırlanmış və özlərinə xas qaydaları olan reyestrlər tutulur. Məsələn İngiltərədə təkcə sərmayə şirkətlərinin qeydiyyatının tutulduğu reyestr fəaliyyət göstərir³.

Qeyd etmək lazımdır ki, doktrinada ticarət reyestrinin tərifini müxtəlif formalarda verilsə belə, həmin təriflərin əsasən bir-birinə yaxın olduğu müşahidə olunur. Belə ki, bir fikrə görə, ticarət reyestri sahibkarla (və ya ticari müəssisə ilə)⁴ əlaqədar olan mühüm məlumatları açıqlayan və ya meydana gətirən və bununla hüquqi təminatı və mühafizəni təmin edən rəsmi sənəddir⁵.

¹ ÇAĞA. T., Deniz Ticareti Hukuku I, İstanbul 1995, s.54.

² TUNA. E., Ticaret Hukuku, C.1., İstanbul 1993, s.144.

³ Ticarət reyestrinin tarixçəsi haqqında geniş məlumat üçün bax. POROY. R., Ticari İşletme Hukuku, İstanbul 1991, s.130-132.

⁴ Qeyd etmək lazımdır ki, dünya praktikasında ölkələrin Qanunverici Orqanları Ticarət Hüququnun mövzunu dörd müxtəlif sistem əsasında təsbit edirlər. Bunlar subyektiv sistem,

Başqa bir fikrə görə, ticarət reyestri sahibkar (ticari işlətmə) ilə əlaqədar olan məlumatları sahibkarın və üçüncü şəxslərinin mənafeləri baxımından açıqlayan bir institutdur⁶.

Bir digər fikrə görə ticarət reyestri sahibkarların və üçüncü şəxslərin mənafeləri baxımından ticari müəssisə (işlətmə) ilə əlaqədar bəzi məlumat və qeydlərin qeydiyyatının aparıldığı və bununla sahibkarın vəziyyətinə aşkarlıq gətirildiyi bir dövlət sənədi, yəni dəftəridir⁷.

Qeyd olunan təriflərdən məlum olduğu kimi ticarət reyestri mühüm bir ehtiyacı qarşılamaq məqsədi ilə tutulan rəsmi sənəddir. Belə ki, sahibkarlarla əlaqədar olan mühüm məlumatların dövlətin nəzarəti və məsuliyyəti altında olan reyestrdə (ticarət reyestrində) qeydiyyata alınması və bu yolla aşkarlığın təmin olunması vacibdir. Bu ehtiyacdən dolayı bir çox ölkədə sahibkarlarla əlaqədar vahid reyestr tutulduğu müşahidə olunur. Məsələn Türkiyədə həm fərdi sahibkarlarla, həm də hüquqi şəxs sahibkarlarla əlaqədar məlumatların qeydiyyata alındığı vahid bir reyestr mövcuddur⁸. Azərbaycanda isə, hüquqi şəxsiyyəti olan sahibkarlar (kommersiya təşkilatları)⁹ ¹⁰ ilə əlaqədar

obyektiv sistem, qarışıq sistem və ticari müəssisə (işlətmə) sistemidir. Subyektiv sistemi mənimləyən ölkə Ticarət Hüququnun mövzusunu təsbit edərək hərəkət nöqtəsi kimi sahibkarı seçirlər, yəni birinci növbədə sahibkarın tərifini verib daha sonra bu məfhumdan istifadə edərək Ticarət Hüququnun digər məfhumlarını təsbit edirlər. Obyektiv sistemi mənimləyən ölkələr isə hərəkət nöqtəsi kimi sahibkarı deyil, sahibkarlıq fəaliyyətini seçirlər, yəni birinci növbədə sahibkarlıq fəaliyyətinin tərifini verib daha sonra bu məfhumdan istifadə edərək Ticarət hüququnun digər məfhumlarını təsbit edirlər. Bu sistem 1789-cu ildəki Fransız İnkilabından sonra ortaya çıxıb. Qarışıq sistem isə yuxarıdakı iki sistemi birləşdirməyə çalışan sistemdir. Azərbaycanda hal hazırda bu sistemi nəzərə aldığımız hesab edirik. Belə ki, Qanunverici Orqan fərdi sahibkarlar baxımından obyektiv sistemi nəzərə aldığı halda, ticarət şirkətləri (kommersiya təşkilatları) baxımından isə subyektiv sistemi nəzərə alıb. Ticari işlətmə sistemini mənimləyən ölkələr isə Ticarət Hüququnun mövzusunu təsbit edərək hərəkət nöqtəsi kimi sahibkarı və ya sahibkarlıq fəaliyyətini deyil, ticari müəssisəni seçirlər, yəni birinci növbədə ticari müəssisəni tərifini verib daha sonra bu məfhumdan istifadə edərək Ticarət hüququnun digər məfhumlarını təsbit edirlər. Türkiyənin hal hazırda bu sistemi tətbiq etdiyi qəbul olunur. (bax. İMREGÜN. O., Ticarət Hüququ, Eskişehir 2003, s.4). Bu səbəblə Türkiyə hüququnda ticarət reyestrin ticari işlətməyə (müəssisəyə) aid mühüm məlumatları açıqlayan və ya meydana gətirən rəsmi sənəd olduğu qəbul olunub.

⁵ KARAHAN. S., Ticari İşletme Hukuku, Konya 2004, s.111.

⁶ İMREGÜN, s.43.

⁷ TUNA, s.144.

⁸ Türkiyədə ticarət reyestrinə ticari işlətmə (müəssisə) sahibinin, yəni sahibkarın adı, firma adı, fəaliyyət sahəsi, olduğu yeri, məsuliyyəti və təmsilçisinin adı (və ya adları) qeyd olunur və bu məlumatlar Ticarət Reyestr Qəzetində dərc (elan) olunur. – bax. KARAHAN, s.111.

⁹ Azərbaycan hüququnda hüquqi şəxsiyyəti olan şirkətlər AMM-də “kommersiya təşkilatları” olaraq adlandırılıb (m.43.5). Bunun məqsədə uyğun olmadığını hesab edirik. Belə ki, öz dilimizdə bu hüquqi məfhumu ifadə edən termin (ticarət şirkətləri) mövcud olduğu halda, fransızca bir ifadə olan “kommersiya” terminindən istifadə olunması düzgün deyildir. Bu səbəblə biz məqaləmizdə hüquqi şəxsiyyəti olan şirkətləri adlandırmaq üçün “ticarət şirkətləri” termindən istifadə edəcəyik və anlaşılması baxımından mötərizə içində “kommersiya təşkilatı” qeyd edəcəyik.

məlumatların qeydiyyatına alındığı bir reyestr mövcud olduğu halda, fərdi sahibkarların və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan qeyri-kommersiya təşkilatların sahibkarlıq fəaliyyətinə dair məlumatların qeydiyyatına alındığı bir reyestr mövcud deyildir. Başqa bir ifadə fərdi sahibkarlar və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan qeyri-kommersiya təşkilatların sahibkar kimi qeydiyyatına alınmışdır. Belə ki, Sahibkarlıq Fəaliyyəti haqqında AR Qanunun (bundan sonra “ASFQ” olaraq adlandırılacaq) 10.2-ci maddəsinə görə, “hüquqi şəxs və sahibkarlıq fəaliyyətini hüquqi şəxs yaratmadan həyata keçirən fiziki şəxs vergi orqanlarında vergi ödəyicisi kimi uçota alınması Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyi ilə tənzimlənir”¹¹. Qeyd olunan qayda fərdi sahibkarların və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan qeyri-kommersiya təşkilatlarının təcə vergi ödəyicisi kimi qeydiyyatına alındığını, yəni onların

¹⁰ Burada şübhəsiz ki, ticarət şirkətlərin (kommersiya təşkilatlarının) sahibkar olub olmadığı da mübahisə doğura bilər. Çünki Azərbaycan hüququnda ticarət şirkətlərinin (kommersiya təşkilatlarının) sahibkar olduğu açıq bir şəkildə qanunda nəzərlənməyib. Bununla birlikdə AR qanunvericiliyi bütöv halda təhlil olunduqda ticarət şirkətlərinin (kommersiya təşkilatlarının) sahibkar olduğu nəticəsi ortaya çıxır. Belə ki, AMM-nin 43.5-ci maddəsinə görə, “hüquqi şəxslər fəaliyyətinin əsas məqsədi mənfəət götürməkdən ibarət olan (kommersiya hüquqi şəxsləri) və ya əsas məqsədi mənfəət götürməkdən ibarət olmayan və götürülən mənfəəti iştirakçıları arasında bölüşdürməyən (qeyri-kommersiya hüquqi şəxsləri) qurumlar ola bilər”. AMM-nin 64-cü maddəsinə görə, “təsərrüfat ortaqlıqları (tam ortaqlıq və ya kommandit ortaqlığı) və cəmiyyətləri (məhdud və ya əlavə məsuliyyətli cəmiyyət və ya səhmdar cəmiyyəti) təsisçilərinin (iştirakçıların) paylarına bölünmüş nizamnamə (şərikli) kapitalı olan kommersiya təşkilatlarıdır”. AMM-nin 10-cu və ASFQ-nun 1-ci maddəsinə görə “sahibkarlıq fəaliyyəti şəxsən müstəqil şəkildə həyata keçirdiyi, əsas məqsədi (əmlak istifadəsindən, əmtəə satışından, işlər görülməsindən və ya xidmətlər göstərilməsindən) mənfəət götürülməsi olan -davamlı-fəaliyyətdir”. ASFQ-nun 3.1-ci maddəsinə görə, “sahibkarlıqla AR-nın qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş hallar istisna edilməklə fəaliyyət qabiliyyəti olan AR-nın hər bir vətəndaşı; mülkiyyət formasından asılı olmayaraq hüquqi şəxslər; hər bir xarici vətəndaş və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs; xarici hüquqi şəxslər aşağıdakılar məşğul ola bilərlər”. Yəni ASFQ-nun 3.1-ci maddəsinə görə, “fərdi və şərikli şəkildə həyata keçirilən sahibkarlıq qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş formalarda təşkil edilə bilər”. Qeyd olunan qaydalardan məlum olduğu kimi Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyəti fərdi qaydada və şirkət formasında icra oluna bilər. Başqa bir ifadə ilə sahibkar iki formada ola bilər. Bunlar fərdi sahibkarlar və şirkətlərdir. Şirkətlər də öz növbəsində hüquqi şəxsiyyəti olan şirkətlər (qanunun ifadəsi ilə kommersiya təşkilatları, başqa bir ifadə ilə ticarət şirkətləri) və hüquqi şəxsiyyəti olmayan şirkətlər (adi şirkət) olaraq ayrılır. Bütün bunlar ticarət şirkətlərinin (kommersiya təşkilatlarının) həm də sahibkar olduğunu təsdiqləyir. Başqa bir ifadə ilə ticarət şirkətləri (kommersiya təşkilatları) qeydiyyatına alındığı anda, yəni təsis olunduğu anda sahibkar statusunu əldə edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Türkiyə hüququnda Türk Ticarət Qanunun (bundan sonra “TTQ” olaraq adlandırılacaq) 136-cı maddəsinə görə “ticarət şirkətləri; kollektiv (tam ortaqlıq), komandit ortaqlıq, anonim şirkət (səhmdar cəmiyyət), limited (məhdud məsuliyyətli cəmiyyət) və kooperativdir. Bundan başqa TTQ-nun 18-ci maddəsinə görə ticarət şirkətləri sahibkardır. Hesab edirik ki, TTQ-nun 18-ci maddəsinin qeyd olunan qaydasının Azərbaycan hüququnda da nəzərlənməsi vacibdir.

¹¹ Qeyd etmək lazımdır ki, sahibkarın vergi ödəyicisi kimi qeydiyyatına alınması vergi orqanları baxımından əhəmiyyətli bir məsələ olduğu halda, sahibkarın sahibkar kimi qeydiyyatına alınması, yəni onun sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar olan məlumatların qeydiyyatına alınması isə bütün ictimaiyyət baxımından əhəmiyyətli bir məsələdir.

sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar məlumatların qeydiyyatata alınmadığını təsdiqləməkdədir. Bu vəziyyətin isə, müasir dövrün tələblərinə cavab vermədiyini hesab edirik. Məhz buna görə də Ticarət Hüquqları inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da bütün sahibkarlar ilə əlaqədar məlumatların qeydiyyatata alındığı vahid bir reyestrin tutulması vacibdir. Bu təklifin Qanunverici Orqan tərəfindən nəzərə alınması, yəni qanunda bu sahənin yenidən nizamlanması sahibkarlığın inkişafı baxımından əhəmiyyətlidir.

Digər tərəfdən qeyd etmək lazımdır ki, AR qanunvericiliyində ticarət şirkətlərinin (kommersiya təşkilatlarının) sahibkar kimi qeydiyyatata alınmasını, yəni onların sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar məlumatların qeydiyyatata alınmasını tələb edən açıq bir norma mövcud deyildir. Bununla birlikdə qanunvericilik bütöv halda təhlil olunduqda ticarət şirkətlərinin (kommersiya təşkilatlarının) sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar məlumatların qeydiyyatata alınmasının məcburi olduğu nəticəsi ortaya çıxır. Belə ki, ASFQ-nun 10.1-ci maddəsinə görə, “hüquqi şəxs yaratmaqla sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin dövlət qeydiyyatını müvafiq icra hakimiyyəti orqanı həyata keçirir”. Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında AR Qanununun (bundan sonra “AHŞDQQ” olaraq adlandırılacaq) 4.1-ci maddəsinə görə, “AR-nın ərazisində hüquqi şəxs statusu almaq istəyən qurum, habelə xarici hüquqi şəxsin nümayəndəliyi və ya filialı dövlət qeydiyyatına alınmalı və dövlət reyestrinə daxil edilməlidir. Kommersiya təşkilatları, habelə xarici hüquqi şəxslərin nümayəndəlikləri və ya filialları yalnız dövlət qeydiyyatına alındıqdan sonra fəaliyyət göstərə bilərlər”. Ayrıca yuxarıda təsbit olunduğu kimi ticarət şirkətlərinin (kommersiya təşkilatlarının) sahibkar olduğunu Qanunverici Orqan dolaylı bir şəkildə qəbul edib. Yəni ticarət şirkətləri (kommersiya təşkilatları) qeydiyyatata alınmaları ilə birlikdə sahibkar statusunu ələdə edir və onların fəaliyyəti ancaq sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar ola bilər. Məhz buna görə də deyə bilərik ki, ticarət şirkətləri (kommersiya təşkilatları) ilə əlaqədar hər hansı bir məlumat qeydiyyatata alınırkən, əslində onların sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar məlumatları qeydiyyatata alınmış olur. Çünki ticarət şirkətləri (kommersiya təşkilatları) başqa bir fəaliyyəti yoxdur ki, həmin fəaliyyətlə əlaqədar məlumat qeydiyyatata alına bilsin.

Qanunvericilikdəki vəziyyətin bu formada olduğunu təsbit etdikdən sonra, təbii ki, bu qarışıq vəziyyətin Qanunverici Orqan tərəfindən açıq normalarla düzəldilməsinin vacib olduğunu da qeyd etmək lazımdır. Ayrıca hal hazırkı vəziyyəti nəzərə alaraq ticarət şirkətləri (kommersiya təşkilatları) ilə əlaqədar məlumatların qeydiyyatata alındığı “ticarət reyestrinin (hüquqi şəxslərin dövlət reyestrinin)” təhlil olunması faydalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının ərazisində hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatının və dövlət reyestrinin aparılmasının hüquqi və təşkilati əsaslarını AHİDQQ-nu müəyyən edir. Həmin Qanunun 2.0.8-ci maddəsi hüquqi şəxslərin dövlət reyestrinin tərifini aşağıdakı kimi verir: “hüquqi şəxslərin dövlət reyestri – AR-nın ərazisində qeydiyyatata alınmış hüquqi şəxslər, xarici hüquqi şəxslərin

nümayəndəlik və ya filialları, eləcə də AR-nın ərazisində dövlət qeydiyyatına alınmış hüquqi şəxslərin nümayəndəlik və filialları və digər qurumları barəsində vahid məlumatlar (qeydlər) məcmusudur”. Bu qanuni tərif təbii ki, hüquqi şəxsiyyəti olan şirkətlər (kommersiya təşkilatları), yəni Azərbaycan hüququnda qeydiyyata alınması məcburi olan sahibkarlar baxımından da qəbul etmək lazımdır. Lakin qeyd olunan qanuni tərifin ticarət reyestrinin (hüquqi şəxslərin dövlət reyestrinin) elementlərinin tamamilə əhatə etmədiyini hesab edirik. Belə ki, ticarət reyestrin əqdlərə və üçüncü şəxslərə təsir funksiyası və aşkarlıq prinsipi əsas öz əksini bu tərifdə tapmır. Bu səbəblə doktrinada verilən təriflərin daha məqsədə uyğun olduğunu hesab edirik. Məhz buna görə də hesab edirik ki, Azərbaycan hüququnda ticarət reyestri ticarət şirkəti (kommersiya təşkilatı) ilə əlaqədar olan mühüm məlumatları açıqlayan və ya meydana gətirən və bununla aşkarlığı, hüquqi təminatı və mühafizəni təmin edən rəsmi sənəddir. Qeyd olunan tərif, ticarət reyestrinin əsas prinsiplərini və funksiyalarını əhatə edir. Həmin prinsiplər “aşkarlıq” və “dövlətin nəzarəti və məsuliyyəti” prinsipi olduğu halda, funksiyalar isə, “əqdə təsir funksiyası (qurucu və açıqlayıcı funksiya)” və “üçüncü şəxsin vicdanlığına təsir funksiyasıdır (müsbət və mənfi funksiya)”.

2. Ticarət Reyestrin Əsas Prinsipləri

Ticarət reyestrinin dünya praktikasında qəbul edilən iki mühüm prinsipi (aşkarlıq prinsipi və dövlətin nəzarəti və məsuliyyəti prinsipi) Azərbaycan hüququnda da qəbul olunub. Belə ki, ticarət reyestrinin (hüquqi şəxslərin dövlət reyestrinin) aşkar olduğunu və dövlətin nəzarəti və məsuliyyəti altında olduğunu AMM-si və AHDQQ-nu qəbul edib. Təbii ki, bu prinsiplərin nəyi ifadə etdiyini təsbit etmək əhəmiyyətlidir.

2.1. Aşkarlıq Prinsipi

Dünya praktikasında ticarət reyestrinin aşkarlıq prinsipi “reyestrlə tanış olmaq”, “reyestrdən çıxarış və qovluqdakı sənədlərin surətini almaq” və “reyestrdə qeydiyyata alınan məlumatları elan etmək” yolu ilə təmin olunur. Məhz bu səbəblə marağı olsun və ya olmasın istisnasız hamının “reyestrlə tanış olmaq”, “reyestrdən çıxarış və qovluqdakı sənədlərin surətini almaq” hüququ olduğu qəbul edildiyi kimi, “reyestrdə qeydiyyata alınan məlumatları elan etmək” də reyestri tutan təşkilatın vəzifəsi kimi qəbul olunur¹². Aşkarlığı təmin olunması üçün istifadə olunan bu yolların Azərbaycan hüququnda nizamlanıb nizamlanmadığı əhəmiyyət kəsb edir.

¹² KARAHAN, s.114; BOZER. A./ GÖLE. C., Bankacılar İçin Ticaret Hukuku Bilgisi, Ankara 1994, s. 134.

2.1.1. Tanış Olmaq Hüququ

AHDQQ-nun “dövlət reyestrinin aşkarlığı” başlığını daşıyan 18-ci maddəsinin 1-ci bəndinin 1-ci cümləsinə görə, “hər bir şəxs dövlət reyestrindəki yazılarla **tanış olmaq**, dövlət reyestrindən çıxarışı və qeydiyyat üçün təqdim olunmuş sənədlərin surətlərini tələb etmək hüququna malikdir”. Bu qaydadan məlum olduğu kimi, dünya praktikasında olduğu kimi Azərbaycan hüququnda hər bir şəxs əlaqəli olduğunu sübut etmədən ticarət reyestrindəki yazılar ilə və qeydiyyatın əsası olan sənədlərlə (ərizə, nizamnamə, bəyannamə, bu məlumatların dərc olunduğu qəzetlərlə), başqa bir ifadə ilə ticarət şirkətinə aid qovluqda olan bütün materiallarla tanış ola bilər. Bu qaydanın Azərbaycan hüququnda hər hansı bir istisnası qəbul olunmadığı halda, Türkiyə hüququnda yeganə istisnası Türkiyə Ticarət Sicil (Reyster) Nizamnaməsinin (bundan sonra “TTSN” olaraq adlandırılacaq) 99-cu maddəsinin 6-cı hissəsində nizamlanıb¹³. Həmin istisnaya görə, “gizli aparılan təhqiqata (araşdırmaya) dair sənədlər, ayrıca açılan gizli təhqiqat (araşdırma) qovluqlarında saxlanılır. Hər hansı bir məsələ ilə əlaqədar gizli təhqiqat aparıldığını göstərən hər hansı bir yazı (material) reyestr idarəsindəki dəftərlərə və hamının tanış olması üçün açıq olan və qeydiyyat əməliyyatına əsas təşkil edən sənədlərə yazıla bilməz. Gizli təhqiqat qovluqlarının ayrıca mündəricatı çıxarılır və bu mündəricat ilə gizli qovluqlar reyestr məmuru, onun müavinindən və hakimdən başqa heç kimə göstərilə bilməz”. Anlaşıldığı kimi bu istisna qayda Azərbaycan hüququnda qəbul olunmayıb. Bunun səbəbi Azərbaycan hüququnda gizli aparılan təhqiqat (araşdırmanın) ilə ticarət reyestrin aşkarlığı prinsipi arasında lazımi ahəngin təmin olunmamasıdır. Məhz TTSN-nin 29-cu maddəsinin 2-ci hissəsinə görə, “reyestr məmuru, lüzumlu gördükdə ticarət palatası (odası) və ya hüquq-mühafizə orqanları vasitəsilə müəssisənin vəziyyəti və sahibinin mali vəziyyəti (əmlak) haqqında gizli təhqiqat (araşdırma) aparıb, bunun nəticəsində müəssisənin ərizədə göstərilən vəziyyətdə olmadığına və ya sahibinin mali (əmlak) vəziyyətinin (müəssisənin faktiki fəaliyyətə başladığı hissələr baxımından) belə bir müəssisəni işlətməyə əlverişli olmadığına inansa qeydiyyata alınma tələbini rədd edir”¹⁴. Bu qaydadan məlum olduğu kimi gizli təhqiqat müəssisənin və ya sahibkarın mali vəziyyətinin təsbit olunması üçün məmuru tələbi ilə ticarət palatası (odası) və ya hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən aparılır. Qeyd olunan gizli təhqiqat (araşdırma) Azərbaycan

¹³ Bu istisna qayda TTSN-i 29.07.1998-ci ildə dəyişdirilmədən əvvəl həmin nizamnamənin 11-ci maddəsinin 3-cü hissəsində nizamlanmışdı. Həmin qaydaya görə, “gizli aparılan təhqiqata (araşdırmaya) dair sənədlərlə heç kimi tanış ola bilməz və bunların surətini tələb edə bilməz. Lazım hallarda bu sənədlər qapalı zərfin işində məhkəməyə təqdim olunur. Bu sənədlərə hakimlərdən başqa məhkəmə katibləri və ya digər məhkəmə çalışanlarının da baxması qadağandır”. Geniş məlumat üçün bax. **KARAHAN**, s.114; **POROY**, 135.

¹⁴ Yarıqtay 11-ci HD-nin 8.12.1987-ci il tarixli E. 6007, K.6843 sayılı qərarına görə, gəmi reyestr məmuru, reyestrə qeydiyyata alınan bir məlumatın düzgün olmadığını təsbit etsə, onu öz təşəbbüsə ilə silə bilər.- bax. www.adliye.org

hüququnda da reyster məmurunun tələbi ilə hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən aparıla bilər (AHİDQQ.m.11.3-ün tövsüfö). Lakin bu araşdırma nəticəsində əldə olunan materialların gizliliyinin qorunması qanunvericiliklə təmin olunmayıb. Bu işə gizli təhqiqatın aparılması ilə aşkarlıq prinsipi arasında müvafiq əlaqənin qurulmadığını sübut edir. Hesab edirik ki, qanun verici orqan bu ahəngi tezliklə təmin etməlidir.

2.1.2. Çıxarış və Qovluqdakı Sənədlərin Surətini Almaq Hüququ

AHDQQ-nun 18-ci maddəsinin 1-ci bəndinin 1-ci cümləsi ayrıca “ticarət reyestrindən çıxarış və qovluqdakı sənədlərin surətini almaq hüququnu” da tənzimləyib. Həmin qaydaya görə, “hər bir şəxs dövlət reyestrindəki yazılarla tanış olmaq, dövlət reyestrindən **çıxarışı** və qeydiyyat üçün təqdim olunmuş sənədlərin **surətlərini** tələb etmək hüququna malikdir”. Məlum olduğu kimi, hamı dövlət reyestrindən çıxarışı və qeydiyyat üçün təqdim olunmuş sənədlərin surətlərini, yəni qovluqdakı sənədlərin surətini tələb etmək hüququna malikdir. Lakin burada qeyd olunan “dövlət reyestrindən çıxarışın” nəyi ifadə etdiyinin təsbit olunması əhəmiyyətlidir. Belə ki, “dövlət reyestrindən çıxarış” ifadəsi Qanunda həm “qeydiyyat şəhadətnaməsi” mənasında (bax. AHİDQQ.m.5.4.3; m.6.1.3 və digərləri), həm də “qeydiyyata əsas olan digər sənədlər” mənasında (AHİDQQ.m.7.1.1; m.12.11; m.13.3 və digərləri) istifadə olunub. Bu baxımdan sual oluna bilər ki, hamıya verilən “dövlət reyestrindən **çıxarış** tələb etmək hüququnun” predmetinə hansı çıxarış daxildir. Hesab edirik ki, burada qeyd olunan çıxarış ifadəsi ilə Qanunverici Orqan “qeydiyyat şəhadətnaməsini” deyil, “qeydiyyata əsas olan digər sənədləri” nəzərdə tutulub. Belə ki, AHDQQ-nun 8-ci maddəsinin 4-cü bəndinə görə, “təqdim edilmiş sənədlər yoxlanıldıqdan və ya həmin sənədlərdə aşkar edilmiş çatışmazlıqlar aradan qaldırıldıqdan sonra 10 gündən gec olmayaraq **müraciət edən**”¹⁵ AR-nın müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən dövlət qeydiyyatı haqqında şəhadətnamə və ya dövlət qeydiyyatına alınmasından imtina (qanunvericiliyin həmin imtinaya səbəb olmuş müddəaları göstərilməklə və izah edilməklə) barədə yazılı məlumat verilir”. Məlum olduğu kimi, “qeydiyyat şəhadətnaməsi” təkcə müraciət edən şəxsə verilə bilər. Lakin onun təsdiqli surətini, hesab edirik ki, hamı tələb edə bilər. Yəni “dövlət reyestrindən **çıxarış** tələb etmək hüququna predmetinə” sənədin əslini deyil, onun surətini almaq hüququ daxildir. Bunu AHDQQ-nun 15-ci maddəsinin 8-ci bəndinin 1-ci cümləsi də təsdiqləyir. Həmin qaydaya görə, “dövlət reyestrindən çıxarışlar sənədlərin surəti şəklində də verilə bilər”. Hesab edirik ki, bu qayda ilə Qanunverici Orqan üçüncü şəxslərə sənədlərin surət formasında verilməsini tənzimləmək məqsədini güdüb.

¹⁵Yarqıtay 11-ci HD-nin 4.2.1983-cü il tarixli E.322, K.453 sayılı qərarına görə, hüquqi şəxsiyyəti olan sahibkarların ticarət reyestrinə qeydiyyatı, bu səlahiyyətə malik şəxs tərəfindən tələb edilə bilər. - www.adliye.org

Digər tərəfdən AHDQQ-nun 15-ci maddəsinin 8-ci bəndinin 2-ci cümləsinə görə, “sənədlərin surəti, dövlət orqanları və təsisçilər istisna olmaqla, digər şəxslərə rüsum ödənilməklə verilir”¹⁶. Məhz dövlət rüsumunu ödəməyən şəxsə sənədlərin verilməsindən imtina olunur.

Bundan başqa AHDQQ-nun 18-ci maddəsinin 1-ci bəndinin 2-ci cümləsinə görə, “AR-nın müvafiq icra hakimiyyəti orqanı istənilən maraqlı şəxsin tələbi ilə hüquqi şəxsin dövlət qeydiyyatına alınması və ya alınmaması barədə məlumat verməlidir”. Bu norma “istənilən maraqlı şəxs” ifadəsinə yer verərək bəli bir nəticə ortaya qoyub istənilən şəxs reyestrindən məlumat tələb edə bilər, bir şərtlə ki, o bu məlumatla maraqlı, yəni əlaqədar şəxs olsun. Hesab edirik ki, Qanunverici Orqan “hüquqi şəxsin dövlət qeydiyyatına alınıb alınmadığı barədə məlumat almaq hüququnu” təkcə əlaqədar şəxslərə (təsisçilərə, nümayəndələrə, müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına) verir. Bu baxımdan qeyd olunan məsələdə “maraqlı”, yəni əlaqədar olduğunu sübut edə bilməyən şəxs “hüquqi şəxsin dövlət qeydiyyatına alınıb alınmadığı barədə məlumat” tələb edə bilməz. əlaqədar olmayan şəxslər həmin məlumatı “tanış olmaq” və “çıxarış və qovluqdakı sənədlərin surətini almaq hüququnu” işlədərək əldə edə bilər.

2.1.3. *Elan Etmək Vəzifəsi*

AHDQQ-nun 18-ci maddəsinin 2-ci bəndinə görə, “hüquqi şəxslərin, xarici hüquqi şəxslərin nümayəndəlik və filiallarının dövlət qeydiyyatına alınması və dövlət reyestrinə daxil edilməsinə dair, habelə hüquqi şəxslərin təşkili və fəaliyyəti ilə əlaqədar dərc edilməsi qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş digər məlumatlar ümumi tanışlıq üçün rəsmi dövlət qəzetində dərc edilir”. Məhz bu qaydadan məlum olduğu kimi, reyestr məmurunun üzərində bir vəzifə var. Həmin vəzifəyə görə o, “dövlət qeydiyyatına alınması və dövlət reyestrinə daxil edilməsinə dair məlumatları, habelə hüquqi şəxslərin təşkili və fəaliyyəti ilə əlaqədar dərc edilməsi qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş digər məlumatları rəsmi dövlət qəzetində dərc etməlidir”¹⁷. Təbii ki, burada dərc, yəni elan olunmalı məlumatın nə olduğunun dəqiq təsbit olunması faydalıdır. Hesab edirik ki, Qanunverici Orqan “dövlət qeydiyyatına alınması və dövlət reyestrinə daxil edilməsinə dair məlumatlar” ifadəsi ilə reyestrə daxil edilən, yəni qeyd olunan məlumatların dərc olunması vəzifəsini reyestr məmuruна yükləmək məqsədini güdüb¹⁸.

¹⁶ Dövlət rüsumu haqqında AR Qanununun 20.6-cı maddəsinə görə, “sənədlərin surəti şəklində dövlət reyestrindən çıxarışların verilməsi üçün (hər səhifəyə görə) şərti maliyyə vahidinin 0,5 misli miqdarında dövlət rüsumu ödənilir”.

¹⁷ Türkiyədə bu vəzifə Türkiyə Ticarət Sicil Qəzeti Nizamnaməsi əsasında icra olunur. Yəni Türkiyədə bu vəzifənin icrası Türkiyə Ticarət Sicil Qəzetində dərc yolu ilə həyata keçirilir. Hesab edirik ki, Azərbaycanda da təkcə ticarət reyestrinə dair məlumatların dərc olunduğu bir qəzetin çıxarılması sahibkarlıq həyatının inkişafı, qarışıqlıqların önlənməsi baxımından faydalıdır.

¹⁸ Bu fikri AHDQQ-nin 15-ci maddəsinin 6-cı bəndi də təsdiqləyir. Himin normaya görə, “dövlət reyestrindən çıxarışdakı hər hansı yanlışlıq barədə bu Qanunun 15.5-ci maddəsində göstərilmiş

AHDQQ-nun “dövlət reyestrinə daxil edilən məlumatlar” başlığını daşıyan 14-cü maddəsinin 1-ci bəndin görə, “dövlət reyestrində aparılan yazıda reyestrə daxil edilmiş qurumlar barəsində aşağıdakı məlumatlar əks etdirilməlidir: qurumun adı (firma); qurumun hüquqi ünvanı; qurumun təşkilati-hüquqi forması; maliyyə ili (qeydiyyat tarixi); qurumun eyniləşdirmə kodu; qurumun hər bir təsisçisinin adı, soyadı, atasının adı, vətəndaşlığı və yaşayış yeri; təsisçi hüquqi şəxsdirsə, onun adı, hüquqi ünvanı və qeydiyyatı haqqında məlumatlar; qurumun hər bir qanuni təmsilçisinin adı, soyadı, atasının adı, vətəndaşlığı və yaşayış yeri; hüquqi şəxsin AR-nın ərazisində və ya AR-nın hüdudlarından kənarında yaratdığı qurumların olduğu yer, təşkilati-hüquqi forması və qeydiyyatı haqqında məlumatlar”. Həmin maddənin 2-ci bəndinə görə, “dövlət reyestrində hüquqi şəxslər, xarici hüquqi şəxslərin nümayəndəlik və ya filialları üçün bu Qanunun 14.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş məlumatlardan əlavə, hüquqi şəxsin təşkilati-hüquqi formasından asılı olaraq aşağıdakı məlumatlar göstərilməlidir: kommandit ortaqlığında - hər bir kommanditçinin mayasının miqdarı; məhdud məsuliyyətli cəmiyyətdə və ya səhmdar cəmiyyətində nizamnamə kapitalının miqdarı, hər bir təsisçinin mayasının miqdarı, müşahidə şurası yaradıldığı halda, onun hər bir üzvünün adı, soyadı, atasının adı və yaşayış yeri; qeyri-kommersiya təşkilatlarında - fəaliyyət predmeti və məqsədləri, fəaliyyət ərazisi, fondlarda - himayəçilər şurasının üzvləri, fondun nizamnamə kapitalı və təsisçilərin əmlak paylarının həcmi haqqında məlumatlar”. Məhz qeyd olunan məlumatların elan, yəni dərc olunmasını AHDQQ-nun 18-ci maddəsinin 2-ci bəndi tələb edir¹⁹.

2.2. Dövlətin Nəzarəti və Məsuliyyəti Prinsipi

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan hüququnda əvvəllər həm ticarət şirkətlərinin (kommersiya təşkilatlarını), həm də qeyri kommersiya təşkilatlarının reyestri Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən tutulurdu. "Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin dövlət qeydiyyatının bir pəncərə prinsipinə uyğun təşkili ilə əlaqədar AR-nın bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə" AR Qanununun tətbiq edilməsi haqqında AR Prezidentinin 20 fevral 2008-ci il tarixli 713 sayılı Fərmanının 4.1-ci maddəsi ilə həmin səlahiyyət Vergilər Nazirliyinə verildi. Həmin normaya görə, "ASFQ-nun 10-cu maddəsi-

müddətdə məlumat verilmədikdə, dövlət reyestrindəki yazı Azərbaycan Respublikasının rəsmi qəzetində dərc edilir". Həmin qanunun 15.5-ci maddəsinə görə, “dövlət reyestrindən çıxarışı almış şəxs onun düzgünlüyünü yoxlamalı və yanlışlıq aşkar etdikdə, çıxarışın verildiyi vaxtdan 3 həftə müddətində bu barədə AR-nın müvafiq icra hakimiyyəti orqanına məlumat verməlidir. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı həmin yanlışlığın aşkar edilməsi barədə məlumatı yoxlamalı və dövlət reyestrində müvafiq düzəlişlər aparmalıdır”.

¹⁹ Doktrində irəli sürülmüş fikrə görə, aşkarlıq üçüncü şəxslər baxımından lüzumludursa mütləq elan olunmalıdır, təkə sübut etmək baxımından elan etməyə ehtiyac yoxdur. Bax.

KARAYALÇIN, Y., Ticarət Hukuku I, Ankara 1968, s. 304..

nin 1-ci bəndində... nəzərdə tutulmuş müvafiq icra hakimiyyəti orqanının səlahiyyətlərini AR-nın Vergilər Nazirliyi həyata keçirir”. Bu səbəblə reyestrin qanunvericiliyə uyğun tutulub tutulmadığına nəzarəti Vergilər Nazirliyi təmin edir. Hesab edirik ki, Türkiyədə²⁰ olduğu kimi, ticarət reyestrinin dövlətin nəzarəti altında müstəqil (özərk) bir qurum (məsələn Sahibkarlar Şurası) tərəfindən tutulması daha məqsədə uyğundur. Bunun üçün təbii ki, Sahibkarlar Şurasının infrastrukturunun gücləndirilməsi vacibdir.

Digər tərəfdən, ticarət reyestrinin lazımi formada tutulmaması səbəbilə meydana gələn zərərdən də dövlətin məsuliyyət daşıyacağını qanunvericilik qəbul edib²¹. Belə ki, AHDQQ-nun “dövlət reyestrinə daxil edilən məlumatlar” başlığını daşıyan 19-cu maddəsinə görə, “bu Qanunun tələblərinin pozulması AR-nın qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyətə səbəb olur”. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan hüququnda qanunvericiliyin pozulması səbəbilə mülki, cinayət²² və inzibati²³ məsuliyyət nəzərdə tutulub. Mövzumuz

²⁰ Türkiyə hüququnda ticarət reyestri Ticarət Sicil Məmurluğu (İdarəsi) tərəfindən tutulur. Bu məmurluq əvvəllər Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən qurulub. Belə ki, Ədliyyə Nazirliyi ticari mübahisələrə baxan Asliyyə Hüquq Məhkəmələrinin (Ticarət Məhkəmələrinin) nəzdində Ticarət məmurluğunu qurub və bu məmurluq Ədliyyə Nazirliyinə bağlı idi. Ayrıca qeyd etmək lazımdır ki, həmin vaxtlar Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən ticarət məmurluğunun qurulmadığı yerlərdə ticarət sicili yenə məhkəməyə bağlı olaraq Ticarət Palataları (Odaları), həmin palataların da olmadığı yerlərdə isə bələdiyyələr tərəfindən tutula biləcəyi Türkiyə Tətbiqat Qanununun 12/5-ci maddəsi ilə qəbul edilmişdi. - (Bax. **POROY**, 133; **TUNA**, s.145). Sonralar TTQ-nun 26-cı maddəsi 559 sayılı Qanun Qüvvəsindəki Qərarnaməsi ilə dəyişdirildi. Dəyişdirilən 26-cı maddəyə görə Ticarət və Sənaye Palatası (Odası) və ya Ticarət Palatası (Odası) olan yerlərdə bir Ticarət Sicili Məmurluğu qurulur. Ticarət və Sənaye Palatası (Odası) və ya Ticarət Palatası (Odası) olmayan yerlərdə və ya lazımi infrastrukturunu olmayan Palataların olduğu yerlərdə ticarət sicili Sənaye və Ticarət Nazirliyi tərəfindən təsbit edilən həmin rayondakı (vilayətdəki) müvafiq infrastrukturunu olan Palatalardan Ticarət Sicil Məmurluğu tərəfindən tutulur. Ticarət Sicil Məmurluğunun İdarəsi (məmurları) Sənaye və Ticarət Nazirliyini rəyi alınaraq əlaqədar Palatanın Şurası (Məclisi) tərəfindən təyin olunur. Ticarət sicil məmurları Sənaye və ticarət Nazirliyinin bütün əmr və təlimatlarına əməl etməyə borcludur (TTQ.m.27/3).

²¹ Karahana görə, dövlət burada nəzarət etmək vəzifəsini lazımi şəkildə yerinə yetirmədiyi üçün meydana gələn zərərdən birbaşa məsuliyyət daşıyır (**KARAHAN**, s.115); Bilgəyə görə, ticarət reyestrinin (sicilinin) lazımi formada tutulmaması səbəbilə meydana gələn zərərdən dolayı məsuliyyəti dövlət büdcəsi (dövlət) deyil, ticarət sicil məmurlarını təyin edən Palatalar daşımalıdır (**BİLGE. M.E.**, Ticarət Sicili, İstanbul 1999, s.249). Qeyd etmək lazımdır ki, Ticarət Palatası (Odası) Türkiyədə özərk (müstəqil) qurumlardır.

²² Reyestrlə əlaqədar Qanunverici Orqan reyestr məmurunun üzərinə cinayət məsuliyyətini də yükləmişdir. Belə ki, ACM-nin 190-cı maddəsinə görə, “fərdi sahibkarın və ya kommərsiya təşkilatının qeydiyyatından qanunsuz olaraq imtina etmə və ya **onların qeydiyyatından boyun qaçırma**, müəyyən fəaliyyət növünü həyata keçirmək üçün xüsusi razılığın (lisenziyanın) verilməsindən qanunsuz olaraq imtina etmə və ya onun verilməsindən boyun qaçırma, təşkilati-hüquqi və ya mülkiyyət formasından asılı olmayaraq fərdi sahibkarın və ya kommərsiya təşkilatının hüquqlarını və ya qanuni maraqlarını məhdudlaşdırma, habelə fərdi sahibkarın və ya kommərsiya təşkilatının müstəqilliyini qanunsuz məhdudlaşdırma və ya onların fəaliyyətinə başqa cür qanunsuz müdaxilə etmə, bu əməllər vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən sui-istifadə etməklə törədildikdə—şərti maliyyə vahidi məbləğinin beş yüz mislinədək miqdarda cərimə və ya bir ilədək müddətə islah işləri ilə cəzalandırılır (m.190.1). Eyni əməllər qanuni

baxımından mühüm olan məsələ mülki məsuliyyətdir, yəni reyestrin lazımı formada tutulmaması səbəbilə dəyən zərərin kimdən alınacağı məsələsidir. Həmin mülki məsuliyyəti isə, AMM-nin 1100-cu maddəsi nizamlayır. Qeyd olunan normaya görə, “dövlət orqanlarının, yerli özünüidarə orqanlarının və ya bu orqanların vəzifəli şəxslərinin qanunsuz hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində, o cümlədən dövlət orqanının və ya yerli özünüidarə orqanının qanuna və ya digər hüquqi akta uyğun gəlməyən aktının qəbul edilməsi nəticəsində fiziki və ya hüquqi şəxsə vurulmuş zərərin əvəzini Azərbaycan Respublikası və ya müvafiq bələdiyyə ödəməlidir”. Bu normadan məlum olduğu kimi, reyestrin lazımı formada tutulmamasından dolayı reyestr məmurun təqsirli olması şərt deyildir. Şərt reyestrin lazımı formada tutulmamış olması və bundan dolayı zərərin meydana gəlməsidir. Çünki, dövlətin məsuliyyəti obyektiv məsuliyyətdir. Ayrıca reyestr məmurunun təqsirli olması dövlətin ona rəqres etməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Yəni dövlət dəyən zərəri zərərgörənə ödədikdən sonra, reyestr məmuruna rəqres etmək istəyirsə, onun təqsirli olması şərtidir. Bunu AMM-nin 21-ci və 1114-cü maddələri təsdiqləyir²⁴.

3. Ticarət Reyestrin Əsas Funksiyaları

qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarını pozmaqla və ya külli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə—şərti maliyyə vahidi məbləğinin min mislindən üç min mislinədək miqdarda cərimə və ya üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə və ya iki ilədək müddətə islah işləri ilə cəzalandırılır (m.190.2) (**Qeyd:** ACM-nin 190, 192, 193, 194—198, 202—205, 210—212-ci maddələrində «eyli miqdar» dedikdə, şərti maliyyə vahidi məbləğinin min mislindən yeddi min mislinədək olan məbləğ, «külli miqdar» dedikdə isə şərti maliyyə vahidi məbləğinin yeddi min mislindən artıq olan məbləğ başa düşülür). ACM-nin 190-cı maddəsindən məlum olduğu kimi Azərbaycan hüququnda reyestrə əlaqədar cinayət məsuliyyəti təkcə reyestr məmuru üçün qəbul olunub. Türkiyə hüququnda isə, əlaqədar şəxsin də cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna biləcəyi qanunda qəbul olunub. Belə ki, əlaqədar şəxs qeydiyyata alınması məcburi olan bir məlumatı məmurun tələbinə (dəvətnaməsinə) baxmayaraq qeydiyyata aldırmaq üçün müraciət etmirsə və bunun əsaslı səbəblərini də göstərmirsə, həmin məlumatın məhkəmə qərarı ilə qeydiyyata alınması və əlaqədar şəxsin cərimə olunması haqqında qərar qəbul edilir (TTQ.m.35/2; Ayrıca bax. Yarıqtay 11-ci HD-nin 22.06.1981-ci il tarixli E.3259, K.3171- **BAŞBUĞOĞLU.T.**, Uygulamalı Yürk Ticarət Kanunu, C.I, Ankara 1988, s.95). Bundan başqa reyestr məmurunun apardığı araşdırma nəticəsində əlaqədar şəxsin pis niyyətli olaraq həqiqətə zidd məlumat verdiyi təsbit olunsa, bu kimi hallarda o cərimə, bir aydan altı aya qədər həbs oluna bilər və ya hər cəza birdən verilə bilər (TTQ.m.40/1). Ayrıca, reyestrə qeydiyyata alınmış məlumatlarda meydana gələn dəyişiklikləri vaxtında bildirmədiyi halda əlaqədar şəxsin cərimə olunacağı qəbul olunub (TTQ.m.40/2). Hesab edirik ki, Türkiyə hüququnda qəbul edilən bu qaydaların Azərbaycan hüququnda da qəbul olunması faydalıdır.

²³ Azərbaycan İnzibati Xətalər Məcəlləsi reyestrin lazımı formada tutulmaması səbəbilə hər hansı bir inzibati məsuliyyət nəzərdə tutulmayıb. Bununla birlikdə hesab edirik ki, reyestr məmuru, reyestrin lazımı formada tutulmamasından təqsirlidirsə o, Azərbaycan Əmək Məcəlləsinin və Dövlət Qulluğu haqqında AR Qanunun qaydalarına əsasən məsuliyyətə cəlb oluna bilər.

²⁴ Ayrıca bax. AƏM-nin 198-207-ci maddələrinə.

Dünya praktikasında ticarət reyestrinin iki funksiyası olduğu qəbul olunur. Bunlar reyestrin “əqdə təsir funksiyası” və reyestrin “üçüncü şəxsin vicdanlığına təsir funksiyası” olaraq ayrılır. Qeyd olunan funksiyalar Azərbaycan hüququnda da qəbul olunub. Belə ki, ticarət reyestrinin (hüquqi şəxslərin dövlət reyestrinin) bəzən əqdi quran (meydana gətirən), bəzən isə sübut edən, ayrıca üçüncü şəxsin vicdanlığına təsir edən mahiyyətdə olduğunu AMM-si və AHDQQ-nu qəbul edib. Təbii ki, bu funksiyaların nəyi ifadə etdiyinin təsbit olunması da faydalıdır.

3.1. Əqdə Təsir Funksiyası

Ticarət reyestri əqdə təsir baxımından iki funksiyaya malikdir. Bunlardan birincisi “qurucu funksiya” olduğu halda, digəri isə “açıqlayıcı funksiya”dır.

Qurucu funksiyaya görə, əqd reyestrə qeydiyyatı alındığı anda meydana gəlir, yəni qurulur. Bunu AHDQQ-nun və AMM-nin qaydaları təsdiqləyir. Bələ ki, AHDQQ-nun 4-cü maddəsinə görə, “AR-nın ərazisində hüquqi şəxs statusu almaq istəyən qurum, habelə xarici hüquqi şəxsin nümayəndəliyi və ya filialı dövlət qeydiyyatına alınmalı və dövlət reyestrinə daxil edilməlidir. Kommersiya təşkilatları, habelə xarici hüquqi şəxslərin nümayəndəlikləri və ya filialları yalnız dövlət qeydiyyatına alındıqdan sonra fəaliyyət göstərə bilərlər (m.4.1). AMM-nin 324.1-ci maddəsinə görə, “əqd mülki hüquq münasibətinin əmələ gəlməsinə, dəyişdirilməsinə və ya xitamına yönəldilmiş birtərəfli, ikitərəfli və ya çoxtərəfli iradə ifadəsidir”. Bu qaydalardan məlum olduğu hüquqi şəxs statusunun əldə olunması (məsələn, ticarət şirkətinin təsis olunması) müəyyən bir hüquqi münasibətin əmələ gəlməsinə yönəldilmiş iradə ifadəsi olduğu üçün əqddir. Həmin əqdin bağlanması, yəni qurulması üçün onun reyestrə qeydiyyatı alınması şərtidir (bu əqdin forma şərtidir-bax.AMM.m.329)²⁵. Məlum olduğu kimi, qeydiyyat ilə əqd qurulur, bu isə reyestrin qurucu funksiyasını təsdiqləyir.

Açıqlayıcı funksiyaya görə, əqd reyestrə qeydiyyatı alınmadan əvvəl bağlanmışdı, yəni qurulmuşdu. Həmin əqdin qeydiyyatı alınması onun mövcud olduğunu sübut edir, lakin qurmur²⁶. Məsələn ticarət şirkətinə ticari (qanuni) təmsilçi əsasən şirkətin ümumi yığıncağının qərarı ilə təyin olunur (seçilir). Həmin qərar ilə birlikdə “ticari (qanuni) təmsilçinin təyin olunması (seçilməsi)” əqdi bağlanır. Bu əqdin reyestrə qeydiyyatı alınması qanunun tələbidir²⁷.

²⁵ Yarqıtay HÜY-nın 7.4.1965-ci il tarixli E.557, K.158 sayılı qərarına görə, hər hansı bir ticarət şirkətinin hüquqi şəxsiyyət əldə edə bilməsi üçün, onun nizamnaməsinin qeydiyyatı alınması və elan olunması şərtidir. Bax. www.adliye.org

²⁶ Açıqlayıcı funksiya aşkarlıq prinsipinin təmin olunmasına xidmət edən bir funksiya - **KARAHAN**, s.126.

²⁷ Belə ki, AHDQQ-nun 14.1.7-ci maddəsinə görə, “qurumun hər bir qanuni təmsilçisinin adı, soyadı, atasının adı, vətəndaşlığı və yaşayış yeri reyestrə daxil edilməlidir”.

Lakin həmin qeydiyyat əqdi qurmur, onu açıqlayır. Bu isə reyestrin açıqlayıcı funksiyası olaraq səciyyəlidir.

3.2. Üçüncü Şəxsin Vicdanlılığına Təsir Funksiyası

Ticarət reyestri üçüncü şəxsin vicdanlılığına təsir baxımından iki funksiyaya malikdir. Bunlardan birincisi “müsbət funksiya” olduğu halda, digəri isə “mənfi funksiya”dır.

Müsbət funksiyaya görə, üçüncü şəxs reyestrə qeydiyyatla alınmış məlumatdan xəbəri olmadığını və bu səbəblə məsuliyyət daşmadığını irəli sürə bilməz. Bunu AMM-nin 47.3-ci maddəsinin 1-ci cümləsi təsdiqləyir. Həmin normaya görə, “nizamnamədə dəyişikliklər dövlət qeydiyyatına alındığı andan üçüncü şəxslər üçün hüquqi qüvvəyə minir”. Qeyd olunan normada təkcə “nizamnamədəki dəyişikliklərdən” bəhs olunmasına baxmayaraq, hesab edirik, bu qayda nizamnamədəki məlumatların ilkin qeydiyyatı halında funksiya ifadə edir. Yəni nizamnamə qeydiyyata alındıqdan sonra heç kim nizamnamədəki göstərişlərdən xəbərdar olmadığını, başqa bir ifadə ilə nizamnamədəki göstərişlər ilə əlaqədar vicdanlı olduğunu iddia edə bilməz. Çünki qeydiyyat üçüncü şəxslərin vicdanlılığını ortadan qaldırır. Məsələn “Çağ Öyrətım Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti” firma adı altında bir şirkət təsis olunduqdan sonra, yəni “Çağ Öyrətım Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti” firma adı qeydiyyata alındıqdan sonra üçüncü şəxslər belə bir firma adının mövcud olduğunu bilmədiyini, yəni vicdanlı olduğunu irəli sürə bilməzlər. Bu səbəblə “Çağ Öyrətım Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti” firma adından istifadə edən üçüncü şəxs, Çağ Öyrətım Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyətinə dəyən maddi və mənəvi zərəri ödəməlidir.

Mənfi funksiyaya görə, reyestrə qeydiyyatla alınmalı olan bir məlumat qeydiyyata alınmayıb, lakin üçüncü şəxs bundan xəbərdardırsa o, həmin məlumatın reyestrə qeydiyyata alınmadığını və bu səbəblə məsuliyyət daşmadığını irəli sürə bilməz. Bunu AMM-nin 47.3-ci maddəsinin 2-ci cümləsi təsdiqləyir. Belə ki, AMM-nin 47.3-ci maddəsinə görə, “nizamnamədə dəyişikliklər dövlət qeydiyyatına alındığı andan üçüncü şəxslər üçün hüquqi qüvvəyə minir (1-ci cümlə). Lakin hüquqi şəxslər və onların təsisçiləri (iştirakçıları) həmin dəyişiklikləri nəzərə almaqla hərəkət etmiş üçüncü şəxslərlə münasibətlərdə həmin dəyişikliklərin qeydə alınmadığına istinad edə bilməzlər (2-ci cümlə)”. Bu qayda əslində şirkətin özü və təsisçiləri üçün gətirilmiş bir qaydadır. Amma hesab edirik ki, bu qaydanı üçüncü şəxslər baxımından da nəzərə almaq lazımdır. Məsələn, Çaldaş Un SC-nin ümumi yığıncaq qərarı ilə nizamnaməsi dəyişdirilib və A həmin şirkətin qanuni nümayəndəsi olaraq nizamnamə ilə təyin (seçilib), lakin məlumat reyestrə qeydiyyata alınmayıb. Bundan xəbərdar olan B, A ilə 100 ton taxıl məhsulunun satışına dair müqavilə bağlayıb. Daha sonra şirkət bildirir ki, həmin müqavilə etibarsızdır, çünki, nizamnamədə aparılan dəyişiklik qeydiyyata alınmadan müqavilə bağlanıb. Məhz Qanun deyir ki, qeyd olunan halda əqdin etibarsız

olduğunu şirkət və ya təsisçisi iddia edə bilməz (AMM.m.47.3/c.2). İndi isə bu hadisəni əks tərəfdən təsəvvür edək. Hesab edək ki, əqdin etibarsızlığını bu səfər eyni əsasla, lakin digər tərəf, yəni B tələb edir. Təbii ki, qeyd olunan halda AMM-nin 47.3-cü maddəsinin 2-ci cümləsinin hərfi mənasına bağlı qalsaq, yəni bu qaydanın təkcə şirkəti və onun təsisçisini bağladığını qəbul etsək, B-nin tələbi ilə həmin əqd etibarsız olacaqdır. Bu nəticənin isə ədalətə zidd olduğunu hesab edirik²⁸. Buna görə də AMM-nin 47.3-cü maddəsinin 2-ci cümləsinin hərfi mənasına bağlı qalmaq əvəzinə, həmin normanın həqiqi mənasını təsbit etmək lazımdır. Hesab edirik, qeyd olunan qaydanın həqiqi mənası təkcə şirkəti və onun təsisçisini bağlamaq olmayıb, dəyişikliklər haqqında məlumatı olan üçüncü şəxsləri də bağlamaqdır. Sonuncu nəticə AMM-nin sisteminə uyğun gəldiyi kimi, reyestrin mənfi funksiyası kimi səciyyələnir.

Digər tərəfdən reyestrin üçüncü şəxslərin vicdanlılığına təsiri baxımından mənfi funksiya malik olduğunu AMM-nin 5.3-cü və 560-cı maddələri də sübut edir. AMM-nin 5.3-cü maddəsinə görə, “mülki hüquq münasibətlərinin subyektləri öz hüquq və vəzifələrini vicdanla həyata keçirməyə borcludurlar”. Yenə AMM-nin 560-cı maddəsinə görə, “mülki hüquqlar hüquqa uyğun həyata keçirilməlidir. Hüquqdan yalnız başqalarına ziyan vurmaq məqsədi ilə istifadə edilməsi yolverilməzdir (560.1). Hüquqdan sui-istifadəyə yol verilmir, bu əsas üzərində həyata keçirilən razılaşmalar və hərəkətlər isə etibarsızdır (560.2). Digər tərəfin güvəndiyi və güvənmiş olduğu əvvəlki rəftara zidd hüququn həyata keçirilməsi, hüquqdan sui-istifadənin xüsusi hallarından biridir (560.3.4). Qeyd olunan qaydalardan məlum olduğu kimi, yuxarıdakı misalda B-nin AMM-nin 47.3-cü maddəsinin 1-ci cümləsinin tələbinə istinad edərək müqavilənin etibarsız olduğunu irəli sürməsi “mülki hüquq vicdanla həyat keçirilməlidir (AMM.m.5.3)” qaydasına zidd olduğu kimi, “mülki hüquqdan sui-istifadənin” də xüsusi halı hesab olunur (AMM.m.560.3.4). Bu səbəblə reyestrdə qeydiyyata alınmalı olan bir məlumat qeydiyyata alınmayıbsa, lakin üçüncü şəxs bundan xəbərdardırsa o, həmin məlumatın reyestrə qeydiyyata alınmadığını və bu səbəblə məsuliyyət daşmadığını irəli sürə bilməz. Bütün bunlar reyestrin üçüncü şəxslərin vicdanlılığına təsiri baxımından mənfi funksiyanın Azərbaycan hüququnda da mənimsəndiyini sübut edir.

Nəticə və Təkliflər

Aparılan tədqiqatın nəticələri və təkliflər məqalədə qeyd olunub. Bununla birlikdə bu hissədə xüsusi əhəmiyyət kəsb edən təkliflərimizi irəli sürməyi məqsədə uyğun hesab edirik.

²⁸ Məhz AMM-nin 6.1.1-ci maddəsinə görə, “mülki hüquq subyektlərinin bərabərliyi mülki qanunvericiliyin prinsiplərindən biridir”. Bu səbəblə onları fərqləndirmək ədalətli sayıla bilməz.

1. Ticarət Hüquqları inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da bütün sahibkarlar ilə əlaqədar məlumatların qeydiyyatına alındığı vahid bir reyestrin tutulması, yəni qanunda bu sahənin yenidən nizamlanması sahibkarlığın inkişafı baxımından əhəmiyyətlidir.
2. Ticarət şirkətlərinin (kommersiya təşkilatlarının) sahibkar olduğu, başqa bir ifadə ilə qeydiyyatına alınmaları ilə birlikdə onların sahibkar statusunu əldə etdiyi Qanunvericilikdə açıq bir norma ilə nizamlanmalıdır. Ayrıca Azərbaycan hüququnda hüquqi şəxsiyyəti olan şirkətlər AMM-də “kommersiya təşkilatları” olaraq adlandırılıb (m.43.5). Bunun məqsədə uyğun olmadığını hesab edirik. Belə ki, öz dilimizdə bu hüquqi məfhumu ifadə edən termin (ticarət şirkətləri) mövcud olduğu halda, fransızca bir ifadə olan “kommersiya” terminindən istifadə olunması düzgün deyildir və bunun dəyişdirilməsi əhəmiyyətlidir.
3. Gizli təhqiqatın aparılması ilə aşkarlıq prinsipi arasında müvafiq əlaqə, ahəng qurulmayıb. Hesab edirik ki, Qanunverici orqan bu ahəngi tezliklə təmin etməlidir.
4. Reyestr məmurunun üzərinə düşün elan etmək vəzifəsinin layiqincə icra olunması üçün Qanunverici orqan elan ediləcək məlumatların nələr olduğunu açıq norma ilə nizamlamalıdır.
5. Ticarət reyestrinin Türkiyədə olduğu kimi, dövlətin nəzarəti altında müstəqil (özərək) bir qurum (məsələn Sahibkarlar Şurası) tərəfindən tutulması daha məqsədə uyğundur. Bunun üçün təbii ki, Sahibkarlar Şurasının infrastrukturunun gücləndirilməsi vacibdir.

ƏDƏBİYYAT

1. BAŞBUĞOĞLU.T., Uygulamalı Yürk Ticaret Kanunu, C.I, Ankara 1988.
2. BİLGE. M.E., Ticaret Sicili, İstanbul 1999.
3. BOZER. A./ GÖLE. C., Bankacılar İçin Ticaret Hukuku Bilgisi, Ankara 1994.
4. ÇAĞA. T., Deniz Ticareti Hukuku I, İstanbul 1995.
5. POROY. R., Ticari İşletme Hukuku, İstanbul 1991, s.130-132.
6. KARAHAN. S., Ticari İşletme Hukuku, Konya 2004.
7. KARAYALÇIN. Y., Ticaret Hukuku I, Ankara 1968.
8. İMREGÜN. O., Ticarət Hüququ, Eskişehir 2003.
9. TUNA. E., Ticaret Hukuku, C.1., İstanbul 1993.

Summary

ANALYSIS OF REGISTRATION OF THE SHAREHOLDERS IN AZERBAIJAN IN COMPARISON WITH TURKEY

Mubariz YOLCHİYEV
(Gafgaz University)

In this study, by comparing the Law of Azerbaijan on the commerce registration of all necessary data concerning the shareholders (State Registration of Juridical Entities) with the law of Turkey, we will speak about the problems existing in this field, their solutions and will make proposals on development of this field.